

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF USE OF HUMAN CAPITAL IN UZBEKISTAN'S ECONOMY

Ubaidullayev Gairat Zuvaytovich

Muhammad Al-Khwarizmi Tashkent University of Information Technology, Karshi Branch,
Associate Professor of "Information Technology Service", Candidate of Economic Sciences

(Telegram: +998919637779)

ubaydullaevgayrat1962@gmail.com

ANNOTATION

The purpose of the study is to study the methodological, theoretical and practical basis for the development of human capital in the innovative economy of Uzbekistan. Comparisons with the works of our historical and encyclopedic scholars and similarities in the development of the education system are considered to be the main goal in the growth of human capital. In the new Uzbekistan, which is entering the Third Renaissance, the huge expenditures on science, education, health care and culture for the development of human capital are growing among the world's civilizations and countries. In the process of formation of human capital in the interests of innovative development, the system of professional orientation of the individual is aimed at the formation of social demand for the training of new professions and the development of competencies that meet the needs.

Keywords: Innovative economy, creations of our historical and encyclopedic scientists, national human capital, education system, investment in human capital, quality of education, digital economy, world economy, labor resources, gross domestic product.

КИРИШ

Президентимиз Ш.М.Мирзаевнинг мамлакатимизда кенг кўламли демократик ўзгаришлар, жумладан илм-фан ва таълим-тарбия соҳасидаги ислохотлар орқали Ўзбекистонда янги уйғониш даври, яъни Учинчи Ренессанс пойдеворини яратиш борасидаги саъй-ҳаракатлари кутилган натижалар беришига тўла асос бор, деб баҳоланмоқда. Зеро Президентимиз таъкидлаганидек: “Бизнинг ҳавас қилса арзийдиган улуғ тарихимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган улуғ аجدодларимиз бор”. Бунда, аввало, таълим ва тарбияни ривожлантириш, соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, илм-фан ва инновацияларни тараққий эттириш миллий ғоямизнинг асосий устунлари бўлиб, хизмат қилиши лозим деб таъкидлаб ўтдилар. Марказий Осиёда IX-XII асрлар Уйғониш(Ренессанс) даври маданияти шаклланиб, равноқ топган давр сифатида тарих саҳнасидан жой олди. Бу даврда Биринчи Ренессанс даврининг ўта муҳим тарихий босқичлари бошланди. Ушбу даврда яшаб ижод этган аجدодларимиз Муҳаммад ал-Хоразмий, Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Сино, Аҳмад Фарғоний, Абу Наср Фаробий, Маҳмуд Қошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Маҳмуд Замаҳшарий каби мутафаккир олимлар, имом Бухорий, имом Термизий каби буюк муҳаддислар, Мотуридий, Абдул Муин Насафий каби мутакаллимлар ҳамда улардан таҳсил олган шогирдлари, сафдошлари табиий ва аниқ фанлар доирасида ислом дини осмонида юлдуздай чарақлади. Уларнинг

изланишлари, кашфиёт ва беқиёс ғояларидан бутун дунё баҳраманд бўлди. Бугунки кунда ҳам уларнинг ўлмас меросидан фойдаланиб келинмоқда. Иккинчи Ренессанс пойдевори Соҳибқирон бобомиз Амир Темур номи билан боғлиқ бўлиб, Иккинчи Ренессанснинг ҳомийси, асосчиси сифатида тарихга муҳирланган. Амир Темур давлат бошқарувида асосланган қудратли салтанатни барпо этиш билан бирга, мамлакатда маданий-илмий юксалиш учун ҳам муносиб шароит яратишга интилдди. Турли ҳудудлардан диний ва дунёвий илм соҳиблари, шоирлар, меъморлар, ҳунармандлар ва бошқаларни йиғиб, улар орқали мамлакатнинг илмий ва маданий қудрати юксалишига замин яратди. Иккинчи Ренессанс даври, ўз навбатида, “Ислом маданиятининг олтин асри” дея номланди. Бу даврда Мирза Улуғбек, Қозизода Румий, Али Қушчи, Ғиёсиддин Коший, Лутфий, Саккокий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Шарафиддин Али Яздий, Хондамир ва бошқа олимлар, шоиру фузалолар юртнинг шуҳратини дунёга ёйдилар. Учинчи Ренессанс яратиш масаласи биз учун мутлоқ янги ҳодиса эмас. Юқорида зикр этилган юртимиздан етишиб чиқган буюк алломаю мутафаккирларимиз бутун дунёни маҳлиё қилган Биринчи ва Иккинчи Ренессанс ижодкорларидир.

Асосий натижалар. Ҳар қандай цивилизация ёки уйғониш жараёни инсон учун, унинг бахти-саодати, тараққиёти, фаровон турмуши, орзу-истаклари амалга ошириш учун хизмат қилиши керак. Ўзбекистонда миллий инсон капиталининг ривож топиши унинг қиймати билан ўлчанади, яъни турли усуллар - инвестиция, яъни таълим тарбияга, илмга, маърифатга, соғлиқни сақлашга, жисмоний ва маданий тадбирларга жалб қилинадиган сармоялар ва бошқалар билан ҳисобланади.

Замонавий иқтисодий илм-фан томонидан инсон капиталини баҳолаш икки позициядан амалга оширилади: инсон капитали акция ва даромад оқими сифатида. "Инсон капитали захира сифатида инсоннинг соғлиғи, билимлари, кўникмалари, қобилиятлари, меҳнат унумдорлигининг ўсишига ҳисса қўшадиган ва даромадларнинг ўсишига таъсир қиладиган захираларидир". Ушбу баҳо билан инсон капитали таркибида қуйидагилар ажралиб туради: табиий қобилиятлар; умумий маданият; умумий ва махсус билимлар; орттирилган қобилият, билим, тажриба; олинган билимларни керакли вақтда керакли жойда қўллаш қобилияти. Инсон капиталини қуйидагича тушуниш даромад оқими шуни англатадики, инсон капиталига инвестиция муҳим бойликка айланиб, инсон ҳаёти давомида кўпроқ даромад оқимини таъминлайди. Инсон капиталига инвестицияларнинг тез суръатларда ўсишига асосий туртки юқори даромадни кутишдир.

Умуман олганда Ўзбекистонда 2021 йилнинг биринчи ярим йиллигида ялпи ички маҳсулот(ЯИМ)нинг реал ўсиши 4,5 фоизни ташкил этди. Саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда 8,5 фоиз, хизмат кўрсатишда 18,3 фоизга эришилганлиги қувонарли ҳолдир. Мамлакатимизда келгуси 5 йил ичида дастурий маҳсулотлар экспортини 10 баробар, ахборот технологиялари секторининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 5-7 фоизга ошириш режалаштирилган.

Мамлакатимизда юқори билим ва малакага эга бўлган, меҳнат бозорида рақобатдош билимли кадрлар таёрлаш мақсадида олий таълим муассасалари сони 145 тага етказилди, 28 та хорижий олий таълим муассасасининг филиаллари очилди. 2016 йилда республикаимизда олийгоҳлар сони 77 та эди, қисқа муддатда, яъни 5 йил ичида қарийб

икки баробарга ошди. Бу авваломбор таълим соҳасида олиб борилаётган ислоҳатларнинг натижаси бўлиб, ёшларимиз, бутун жамиятимизнинг интеллектуал салоҳиятини ошириш, замонавий билимлар бериш ва касб-хунарларга янада яқинлаштириш йўлидаги ҳаракатлардир.

Янги инновацион иқтисодиётнинг асосини яъни, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи инсон капиталини ташкил этади. Унинг илмийлиги қуйидагилардан иборат:

- инсон капитали сифатини оширининг илмий асосланган талқини, таълим, фан, билимга сарфланган сармоялар эвазига ва хорижий мамлакатларнинг ишлаб чиқариш тажрибасини олиш жараёнида ривожланади, ишлаб чиқариш сифатида ва меҳнат бозорида рақобатбардошлигини намоён этади;

- таълим тизимининг ҳозирги ҳолатини ўрганиш ва хорижий тажрибалардан фойдаланган ҳолда янги тизимга ўтишда инсон капитали ва замонавий иқтисодиётнинг ривожланишидан фойдаланишнинг назарий ва услубий асосларини баҳолаш;

- ўқитиш усуллари шаклидаги ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда малакали ишчи кучи бозорини шакллантиришга услубий ёндашувлар, кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва меҳнат бозори эҳтиёжлари асосида кадрлар тайёрлашнинг асосий регулятори сифатида таълим тизими ғоясини оммалаштириш;

- замонавий хорижий шакллар ва ўқитиш услубларининг асосий йўналишларини Ўзбекистон Республикаси меҳнат бозорининг эҳтиёжлари асосида тизимлаштириш;

- малака ошириш асосида инновацион иқтисодиётни шакллантириш шароитида замонавий билимлар ва рақамли иқтисодий технологиялардан самарали фойдаланиб истиқболли йўналишларга қаратилган илмий хулоса ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш;

- инновацион тизимнинг моддий таркибий қисмларини ривожланган ахборот иқтисодиётига эга мамлакатларнинг тажрибаларидан самарали фойдаланиш;

- мамлакатда инновацион тизимнинг моддий таркибий қисмларидан юқори технологияли ҳудудларни ривожлантиришда таълим тизимини бошқаришнинг иқтисодий, ташкилий, ижтимоий ва ҳуқуқий томонларини, уларнинг ўзаро алоқаларида ва бошқа бозор механизмлари билан биргаликда узлуксизлигини таъминлайдиган ғояларини ишлаб чиқиш;

- минтақада иқтисодиётнинг кадрларга бўлган эҳтиёжини қондиришнинг янгича макроиқтисодий сиёсати тамойилларини ишлаб чиқиш.

- мамлакатда миллий инсон капитали самарадорлигини баҳолаш учун халқаро индекслар ва кўрсаткичлардан фойдаланган ҳолда омилларни таҳлил қилиш усулларида фойдаланиш.

Фан билимларнинг улкан жамғармаси бўлиб, у объектив ҳақиқат компонентларидан ташкил топади. Фанлар тараққиётидаги икки объектив тенденция-дифференциация (тармоқланиш) ва интеграция (қўшилиш), пировард натижада, оламнинг яхлит, умумий илмий манзараси яралишида беқиёс ўрин тутади. Фанлар интеграцияси эвазига цивилизациянинг энг ноёб ютуқлари қўлга киритилмоқда.

Жамият эволюцияси шароитида инсон капиталининг шаклланиши, тўпланиши ва фойдаланиш хусусиятлари тўғрисидаги илмий билимларнинг ривожланиши бизнинг

фикримиз бўйича инсон капиталининг классик назариясининг бир қатор чекловларини аниқлашга имкон беради, асосийлари қуйидагилардан иборат:

- шахсга пировард мақсад сифатида эмас, балки мақсадга эришиш воситаси сифатида қаралади, демак бир кишига тўғри келадиган харажатлар давлат учун мажбуриятлар юки, тадбиркорлик учун эса ижтимоий юк бўлиб қўринади;

- ўзига хос инсон капиталини ташкил этувчи кўникмалар бирламчи аҳамиятга эга, умумий кўникмалар инсон капитали даражасига таъсир қилмайди.

Шундай қилиб, инновацион иқтисодиётда бундай шартлар, глобаллашув ва халқаро миграция, умрбод таълим, кадрлар эҳтиёжлари ва малакаларини олдиндан билиш, инновацион муҳит ва инновацион маданият ва фаол мустақилликда бўлади.

ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШНИ ИНСОН КАПИТАЛИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЖАРАЁНИДА ТАЪЛИМГА ТАЪСИРИНИ КУЗАТИШ

- инновацион иқтисодиёт шароитида мутахассиснинг шахсий ва касбий компетенцияларининг меҳнат ресурсларига бўлган истиқболли талабига мувофиқлиги таълим ва малаканинг юқори даражасидан қимматлироқ бўлиб қолади, бу эса малака оширишнинг мослашувчан тизимини яратишни тақозо этади;

- инновацион иқтисодиётда инсон капиталини бошқаришнинг ишлаб чиқилган методологияси инсоннинг касбий ўзини ўзи белгилаш бошланишидан инновацион фаолиятда иштирок этишнинг охиригача бўлган бутун касбий циклига ҳамроҳ бўлади;

- инновацион ривожланиш жараёнининг имманент компоненти жамиятнинг инновацион маданиятининг (шу жумладан таълим технологияларининг) мавжудлиги ҳисобланади, чунки у ижтимоий-иқтисодий тизим субъектларининг ўзгаришларни идрок этишини, уларнинг рағбатлантиришга тайёрлиги ва инновацияларни тарқатиш қобилиятини таъминлайди;

- иқтисодий ўсиш ва у билан боғлиқ инновацияларга инвестициялар инновацион иқтисодиётда таълимни ривожлантиришнинг двигатели сифатида намоён бўлади, бу эса инновацион ривожланиш манфаатлари йўлида инсон капиталини шакллантиришнинг янги институтлари ва воситаларининг пайдо бўлишини белгилайди, шу билан бирга, инсон технологик ўзгаришларни ташкилотлар, муассасалар ва давлатларга қараганда яхшироқ кузатиб боради. Замонавий технологиялардан фойдаланиш билан инсоннинг ўзаро таъсири инновацион иқтисодиётда қўшилган қиймат ва иқтисодий ўсиш генераторига айланади, бу ривожланишнинг юқорига қараб (ечиладиган) спирали билан тасвирланади;

- инновацион ривожланиш манфаатлари йўлида инсон капиталини бошқариш доирасида таълимга инвестициялар самарадорлигини ошириш фақат муносабатларнинг янги парадигмаси шароитида фан, таълим ва бизнеснинг кадрлар тайёрлашда интеграциялашуви шароитида мумкин бўлади. Инновацион иқтисодиётда инсон капитали ва иқтисодий ўсиш ўртасида, бу ерда инновациялар ва технологияларга инвестициялар таълимни ривожлантиришнинг асосий двигатели ҳисобланади;

- инновацион иқтисодиётнинг инсон капиталини шакллантиришда инвестиция оқимларини тақсимлашнинг кўп каналли моделидан фойдаланиш (уларнинг атрибутлари, инвестициялар манбалари, шакллари, объектлари ва йўналишлари, инсон

капиталини шакллантиришда иштирок этиш характери) инновацион иқтисодиёт капитали, инвестицияларни баҳолаш усуллари, инновацион ривожланиш учун инсон капиталини шакллантириш жараёнида таълимга сарфланадиган харажатларнинг таъсирини кузатиш имконини беради.

Инсон ресурсларига бўлган талабни таъминлаш учун иқтисодиётнинг келажакдаги кадрларга бўлган талабини башорат қилиш учун етарли миқдордаги ёндашув ва усуллар ишлаб чиқилган, жумладан:

- “иқтисодиёт – меҳнат бозори – касб-ҳунар таълими” динамик тизимининг макроиқтисодий комплекс модели.
- таълим оқимлари соҳасидаги башоратли моделлар;
- ходимлар сонини иқтисодиёт параметрлари ва унинг меҳнат бозоридаги алоҳида қўлланилиши билан боғлайдиган модел;
- меҳнат бозорининг прогнозли эҳтиёжларини таҳлил қилиш модели.

Узоқ ва ўрта муддатли истиқболда инновацион иқтисодиётда юқори малакали кадрларга бўлган эҳтиёжни ҳисоблашнинг асосий усуллари ва воситаларини ишлаб чиқиш тизими, фаолиятга асосланган, компетенцияга асосланган ва ситуацион ёндашув каби методологик ёндашувларга асосланади.

Инсон капиталини шакллантиришни бошқаришда меҳнат бозори ривожланишининг ўзгарувчанлигини белгиловчи профессионал кадрларга бўлган эҳтиёжни башорат қилиш методологиясида сценарий ёндашувдан кадрлар эҳтиёжлари ва малакаларини стратегик прогноз қилишга ўтиш зарурати фан, техника, инновация ва таълимнинг ўзаро таъсири ва ўзаро боғлиқлиги, уларнинг ривожланишига асосланган ҳолда иқтисодий фаолиятни таъминлаш.

Инновацион иқтисодиётда инсон капиталини ривожлантиришни бошқариш ҳудудий ва корпоратив миқёсда амалга ошириладиган миллий инсон капиталини ривожлантиришнинг ҳам, инновацион ривожланишнинг устувор мақсадларининг ҳам мақсад ва вазифаларининг ўзаро боғланган тизимига йўналтирилган.

Хулоса. Хулоса сифатида айтиш керакки, муҳими ислохотларнинг ташаббускори сифатида майдонга ёшларимизнинг ўзи чиқмоқда. Ёшларимиз иқтисодий-ижтимоий, маънавий ва илмий фаоллиги пойдевори қуриладиган Учинчи Ренессансга реал ҳолатга айлантирмоқда. Янги Уйғониш даври мамлакатимизда илм-фан, таълим-тарбия, маънавий-маърифий билимларнинг уйғунлиги ва мафкуравий қадриятларни таъминлаш йўлида улкан бойлик яратишга, миллий инсон капитали ҳажмини ошишига, халқимизнинг ҳаётини фаровон қилишга ва келгуси авлодларга ўзимиздан мерос қолдиришга хизмат қилади.

Инновацион иқтисодиётда инсон капиталини бошқариш методологияси, шу жумладан, миллий мақсадларга эришиш ва манфаатларни амалга оширишга йўналтирилган инсон капиталини бошқариш институтлари, механизмлари ва воситаларини такомиллаштиришга қаратилган бошқарув алгоритми дизайни, давлат сиёсати императивларининг ўзига хос таркиби билан тавсифланади. Инновацион иқтисодиётда инсон капиталини шакллантиришда инвестициялар самарадорлигини баҳолаш усуллари

инновацион иқтисодиётда инсон капиталини шакллантиришнинг самарали воситаси ҳисобланади.

Инновацион муҳитни шакллантиришнинг услубий ёндашуви инновацион муҳитни шакллантириш ва инновацион иқлимни яхшилаш орқали инновацион фаолият моделини яратишда, индивидуал инновацион потенциалнинг хусусиятларини ўз ичига олади. Инсон капиталини ривожлантиришнинг статик жараёнларининг унумдорлиги ва уйғунлигини баҳолаш воситаларидан фойдаланиш уни ривожлантиришнинг тизимли муаммоларини аниқлаш ва инновацион жараёнларнинг барқарорлигини ҳисобга олган ҳолда инсон капиталини бошқариш бўйича давлат сиёсатининг нуқтавий чоратadbирларини ишлаб чиқиш имконини беради. Инновацион иқтисодиётда инсон капиталини шакллантиришни бошқаришда янги касб эгаларини тайёрлаш ва эҳтиёжларига мос келадиган ваколатларни ривожлантириш учун ижтимоий талабни шакллантириш ва шахсни касбий йўналтириш жараёнининг концептуал схемасини қўллаш, узлуксиз таълим концепцияси ишсизликнинг технологик омилининг салбий таъсирини бартараф этиш ва инновацион иқтисодиётда инсон салоҳиятига бўлган талабни таъминлаш, келажакда инсон капиталини тўплаш учун шароит яратиш имконини беради. Янги Уйғониш даври мамлакатимизда илм-фан, таълим-тарбия, маънавий-маърифий билимларнинг уйғунлиги ва мафкуравий қадриятларни таъминлаш йўлида улкан бойлик яратишга, миллий инсон капитали ҳажмини ошишига, халқимизнинг ҳаётини фаровон қилишга ва келгуси авлодларга ўзимиздан мерос қолдиришга хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР ВА МАНБАЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “ Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси ” ни тасдиқлаш тўғрисидаги 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сонли фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Илм—фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида ”ги 2020 йил 29 октябрдаги ПФ-6097-сонли фармони.
3. Қ.Х.Абдурахмонов, Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси. Дарслик.-Т.: “Фан ва технология”, 2012 йил, 388 бет.
4. Ғ.З. Убайдуллаев “Иқтисодий таълим бериш усуллари” ўқув қўлланма. Тошкент-“Фан ва технология”-2020.
5. Шульц Т. Человеческий капитал в Международной энциклопедии социальных наук. - Н.Ю., 1968, т. 6.
6. Добрынин А. И., Дятлов С. А., Курганский С. А. Методология человеческого капитала // Экономика образования. – 1999. – № 1.
7. Окунькова Е.А. Роль человеческого капитала в инновационном развитии экономических систем / Е.А. Окунькова // Глобальный научный потенциал. – 2018. – №11– С. 120–123.
8. <https://stat.uz/> - Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси расмий сайти.
9. www.undp.uz – Ўзбекистондаги Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт Дастури веб сайти.
10. <https://ziyonet.uz> – Таълим портали